

Zbornik *Rodna ravnopravnost u visokom obrazovanju: koncepti, pravci i izazovi* na validan, efektan i naučno utemeljen način predočava teorijske postavke implementacije rodne ravnopravnosti i primere razvoja roda i obrazovanja na studijama slučaja iz drugih kultura i disciplina, ali i tako što prati dijahronijska izučavanja u našem društvu.

Obrazovanje i njegovi sadržaji i prakse potiču reprodukciju patrijarhalnih rodnih odnosa, ali su istovremeno ključni pokretači transformacije rodnog režima i demokratizacije i modernizacije društva. Urođnjavanje visokog obrazovanja, odnosno uvođenje rodne perspektive u sve njegove segmente, jedan je od ključnih uslova za prevazilaženje rodnih nejednakosti. Ostvarivanje ovog cilja moguće je ako se patrijarhalna matrica u obrazovanju redukuje, a emancipatorska politika ustali u praksi.

Prof. dr Vladislava Gordić Petković

Tematski veoma zaokružen, ovaj zbornik se rukovodi jednim temeljnim ciljem: da obezbedi pregled procesa razvoja i institucionalizacije roda u oblasti visokog obrazovanja. Iako bi se moglo tvrditi da svi tekstovi na različite načine tom cilju nastoje da doprinosu, među njima je moguće razdvojiti nekoliko celina. Prvoj celini pripadaju tekstovi koji prikazuju „pređeni put“, odnosno stanje u polju, predstavljajući istorijske dis/kontinuitete i prostore u kojima su se kod nas razvijale ženske/rodne studije i postavljajući značajna pitanja o tome kako su se i zašto one razvijale baš na taj način. U najširem smislu, ova celina nudi *koncepte* koji su korišćeni i koji se moraju uzeti u obzir kada se pristupa definisanju i proceni učinaka studija roda na ovim prostorima. Drugoj celini pripadaju oni tekstovi koji nastoje da razumeju šta podrazumeva urođnjavanje visokog obrazovanja, kako oni koji tek predlažu da se s tim procesom započne, tako i oni koji se kritički osvrću na učinjeno. Tu pripadaju i tekstovi koji nastoje da procene uticaj urođnjavanja i feminističkih teorija i praksi na određene sfere znanja, poput ekonomije i jurisprudencije. Ova celina pokriva *prakse* – pokušaje promene zatečenih struktura, normativnih okvira, politika i kulture u kojoj je rodna neravnopravnost mogla da postane pravilo. Trećoj celini pripadaju tekstovi koji razmatraju *izazove* s kojima se urođnjavanje suočava svuda u svetu, poput rodne segregacije i rodnog zjapa (*gender gap*), posebno u STEM naukama.

Dr Adriana Zaharijević

www.akademskaknjiga.com

ISBN 978-86-6263-279-1

9 788662 163279 1

AKADEMSKA
KNJIGA

RODNA RAVNOPRAVNOST U VISOKOM OBRAZOVANJU

Koncepti, prakse i izazovi

Urednice

Dragica Vujadinović

Zorana Antonijević

SADRŽAJ

Predgovor (Dragica Vujadinović, Zorana Antonijević) RODNA RAVNOPRAVNOST U VISOKOM OBRAZOVANJU: FEMINISTIČKI IZAZOV ZA 21. VEK	IX
--	----

I

KRITIČKI PRISTUP VISOKOM OBRAZOVANJU IZ RODNE PERSPEKTIVE

Marina Hughson RODNOST I PROIZVODNJA ZNANJA NA POLUPERIFERIJU: PRAVO NA IZVRSNOST?	3
Jeff Hearn MEN AND MASCULINITIES IN ACADEMIA, HIGHER EDUCATION AND SCIENCE: APPROACHES, APPLICATIONS, AND ACTIONS	27
Ana Kolarić PEDAGOGIJA I AKTIVIZAM: OSVRT NA ESEJE ADRIJEN RIČ O OBRAZOVANJU	47

II

URODNJAVANJE VISOKOG OBRAZOVANJA I ISTRAŽIVANJA: IZAZOVI PRAKSE I MOGUĆNOSTI INSTITUCIONALIZACIJE U EVROPSKOM KONTEKSTU I SRBIJI

Liisa Husu GENDER EQUALITY IN NORDIC ACADEMIA: ADVANCES AND CHALLENGES	63
Veronika Tašner, Milica Antić Gaber EDUCATIONAL MERITOCRACY AND GENDER EQUALITY IN SLOVENE ACADEMIA	75

Lilijana Čičkarić RODNE NEJEDNAKOSTI U NAUČNIM ISTRAŽIVANJIMA	87
---	----

III

RODNA RAVNOPRAVNOST, DISKRIMINACIJA I SEGREGACIJA U VISOKOM OBRAZOVANJU U SRBIJI: KRITIČKI OSVRT

Jelena Čeriman, Irena Fiket RAZUMEVANJE KONCEPTA RODNE RAVNOPRAVNOSTI U NORMATIVNOM OKVIRU VISOKOG OBRAZOVANJA U SRBIJI	101
--	-----

Ankica Šobot RODNA SEGREGACIJA U VISOKOM OBRAZOVANJU NA PRIMERU SRBIJE	121
---	-----

Valentina Janev, Sanja Vraneš SPROVOĐENJE POLITIKE RODNE RAVNOPRAVNOSTI U ORGANIZACIJAMA ISTRAŽIVANJA I RAZVOJA: STUDIJA SLUČAJA IZ SRBIJE	135
--	-----

Marija Babović, Branka Drašković, Ivanka Popović RODNE STRUKTURE, POLITIKE I KULTURE U ORGANIZACIJAMA VISOKOG OBRAZOVANJA: KVALITATIVNO ISTRAŽIVANJE NA DRŽAVNOM I PRIVATNOM FAKULTETU U BEOGRADU	153
---	-----

Karolina Lendák-Kabók ETNICITET I ROD: (NE)VIDLJIVE PREDRASUDE U AKADEMSKOJ ZAJEDNICI U SRBIJI	173
---	-----

IV

URODNJAVANJE DISCIPLINA I RODNOST KAO DISCIPLINA

Svetlana Tomić STUDIJE SRPSKE KNJIŽEVNOSTI: MIT O URODNJAVANJU VIŠEG OBRAZOVANJA	189
---	-----

Tatjana Đurić Kuzmanović FEMINISTIČKA EKONOMIJA I RODNE STUDIJE U SRBIJI: MOGUĆNOSTI I IZAZOVI	207
---	-----

Daša Duhaček IZAZOVI U PRAKSAMA INSTITUCIONALIZACIJE I IZVOĐENJA ŽENSKIH STUDIJA	223
---	-----

Isidora Jarić

JAVNI I SKRIVENI KURIKULUMI RODNIH STUDIJA U SRBIJI (1978–2018)
I NJIHOVO INTEGRISANJE U SISTEM VISOKOG OBRAZOVANJA 235

V

**TEORIJSKA I STRATEŠKA PITANJA URODNJAVANJA
PRAVNIČKOG OBRAZOVANJA**

Zorica Mršević

JURISPRUDENCIJA I FEMINIZAM 253

Susanne Baer

EQUALITY ADDS QUALITY: ON UPGRADING HIGHER EDUCATION
AND RESEARCH IN THE FIELD OF LAW 267

Marijana Pajvančić

INTEGRISANJE RODNE PERSPEKTIVE U PRAVNE STUDIJE – PRIMER
USTAVNOG PRAVA 287

Dragica Vujadinović, Nevena Petrušić

NEOPHODNOST URODNJAVANJA STUDIJSKIH PROGRAMA PRAVA I
PRAVNIČKIH PREDMETA 303

Dragica Vujadinović, Tanasije Marinković, Ljubinka Kovačević

POSTIZANJE RODNE RAVNOPRAVNOSTI NA PRAVNOM FAKULTETU
UNIVERZITETA U BEOGRADU – NACRT AKCIONOG PLANA 325

BIOGRAFIJE AUTORKI I AUTORA RADOVA 351

JELENA ČERIMAN
IRENA FIKET

RAZUMEVANJE KONCEPTA RODNE RAVNOPRAVNOSTI U NORMATIVNOM OKVIRU VISOKOG OBRAZOVANJA U SRBIJI

Abstract: Since 2000, a number of legal and political measures and mechanisms have been implemented to advance gender equality in research and higher education institutions in Serbia, mainly as a part of the process of harmonisation of legislation with the EU standards on gender equality. However, while on one side the relatively high score on the Gender Equality Index is often evoked in political discourse to support the claim that Serbia is doing well regarding gender equality in higher education, most of the empirical research done in Serbia reveals persistent gender inequalities, gendered career possibilities, and unequal working conditions in academia for women and men. Originating from those contradictory assertions, our main research interest in this chapter is concerned with the way in which the concept of gender equality is understood in the normative frame of Serbia. Our hypothesis is that gender inequalities in the academic sphere are actually supported by the way in which the concept of gender equality is framed in the Serbian normative order.

Our study will be based on the analyses of documents that form the normative framework of gender equality in higher education in Serbia. In addition, we will analyse the data gathered in interviews with the academics of the University of Belgrade. Hence, an inappropriate normative framework will be detected, explored, and additionally explained through its visible practical implications.

Keywords: gender equality concept, higher education, Serbia

1. Uvod

U Srbiji je od 2000. godine razvijen niz pravnih i političkih mera i mehanizama za unapređenje rodne ravnopravnosti u naučnoistraživačkim i visokoškolskim ustanovama. Novi podsticaj za to došao je pre svega iz procesa pridruživanja Srbije Evropskoj uniji. Dati proces zahtevao je harmonizaciju domaćeg normativnog okvira s opštim standardima EU za rodnu ravnopravnost, kao i sa specifičnim preporukama

za ovu oblast poput preporuka u *Uputstvu za rodnu ravnopravnost u Horizontu 2020* (2016)¹ i u *Vodiču za sprovođenje ciljeva koji promovišu rodnu ravnopravnost u istraživanju i inovacijama* (2018).² Navedeni dokumenti, zajedno s nekoliko godina ranije donetim *Zaključkom Saveta Evropske unije o jačanju rodne ravnopravnosti u evropskom istraživačkom prostoru* (2015),³ obavezujući su za oblast visokog obrazovanja u Srbiji. Uz to, uputstvo za rodnu ravnopravnost u Horizontu 2020 i Zaključak Saveta Evropske unije o jačanju rodne ravnopravnosti u evropskom istraživačkom prostoru postavljaju uključivanje rodne dimenzije u projekte kao kvalifikujući uslov, te ograničavaju Univerzitet u Beogradu u pristupu evropskim fondovima ukoliko ne zadovolji dati kriterijum. Zbog svega navedenog ne može se negirati relevantnost normativnog okvira EU za razumevanje koncepta rodne ravnopravnosti u normativnom okviru Srbije.

Iako se u svom radu nećemo specifično baviti problematikom neadekvatnog usklađivanja normativnog okvira Srbije sa EU okvirom, značajno je naglasiti da se koncept rodne ravnopravnosti u evropskom diskursu definiše kao „koncept koji znači da sva ljudska bića imaju slobodu da razvijaju lične sposobnosti i prave izbore bez ograničenja nametnutih strogim rodnim ulogama“ (EC 1998, prema Babović 2010, 245), kao i na jednakosti (videti Ibidem, 242–259) u pristupu resursima, u šansama i tretmanu posmatrano kroz interseksionalnu prizmu, to jest uz uvažavanje međusobnog uticaja različitih dimenzija identiteta na proizvodnju nejednakosti. Multisektorsko poimanje koncepta postavilo je zahtev da rodna ravnopravnost postane obavezujući element svih aktivnosti i politika Evropske unije na svim nivoima i u svim fazama, što zapravo čini osnovu strategije urođnjavanja, odnosno *gender mainstreaming*-a (Šijački 2009; Babović 2010; Čičkarić 2016; Antonijević 2016; 2018; Antonijević, Beker 2017). Unutar ovakvog konteksta i pod njegovim uticajem razvijao se i koncept rodne ravnopravnosti karakterističan za normativ visokog obrazovanja Republike Srbije.

Iako je u političkom diskursu zastupljeno stanovište o uspešnosti Srbije u pogledu uspostavljanja rodne ravnopravnosti u visokom obrazovanju, pri čemu se ističe da je standard EU meren putem Indeksa rodne ravnopravnosti (IRR)⁴ gotovo

¹ Directorate-General for Research & Innovation. 2016. Guidance on Gender Equality in Horizon 2020. Brussels: European Commission. http://eige.europa.eu/sites/default/files/h2020-hi-guide-gender_en.pdf

² European Commission & the Helsinki Group on Gender in Research and Innovation. 2018. Guidance to facilitate the implementation of targets to promote gender equality in research and innovation. Luxembourg: Publications Office of the European Union. https://ec.europa.eu/research/swafs/pdf/pub_gender_equality/KI-07-17-199-EN-N.pdf

³ Council of the European Union. 2015. Council conclusions on advancing gender equality in the European research area. Brussels: Council of the European Union. <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14846-2015-INIT/en/pdf>

⁴ IRR je merni instrument Evropskog instituta za rodnu ravnopravnost koji prati napredak u ostvarivanju rodne ravnopravnosti i pruža ocenu stanja u šest domena – rad, novac, znanje, vreme, moć i zdravlje.

dostignut⁵ (Babović 2016), većina empirijskih istraživanja identifikuje postojanje rodne nejednakosti u akademiji, kao i rodno određene karijerne perspektive i nejednake uslove rada za žene i muškarce u sistemu visokog obrazovanja (Blagojević 2009; Ignjatović et al. 2010; Ćeriman et al. 2018; Delibašić et al. 2018). Uz to i jedna od retkih empirijskih analiza o razmerama različitih vidova rodne segregacije u oblasti visokog obrazovanja pokazuje da obrazovna postignuća žena nisu dovela do korespondirajućeg povećanja učešća na odgovarajućim pozicijama moći u akademskoj hijerarhiji (Manić, Joksimović i Zarić 2018).⁶ Navedeni podaci govore u prilog tezi da hijerarhijska struktura na Univerzitetu i dalje perpetuira rodne nejednakosti, te je naša namera u ovom tekstu da ispitamo da li sam normativni okvir potpomaže ovakvu situaciju ili pruža mogućnosti za razgradnju hijerarhijskih, pre svega patrijarhalnih struktura.

Naša hipoteza je da su rodne nejednakosti u akademskoj sferi podržane načinom na koji je koncept rodne ravnopravnosti shvaćen u normativnom poretku Srbije koji je referentan za oblast visokog obrazovanja. Osnovni istraživački cilj jeste utvrđivanje kako značaja tako i značenja koji je dat konceptu rodne ravnopravnosti u domaćem normativnom okviru.

Kako bismo odgovorile na postavljeni istraživački cilj, studiju smo zasnovale na kvalitativnoj analizi sadržaja svih relevantnih dokumenata koji čine normativni okvir uvođenja rodne ravnopravnosti u visoko obrazovanje u Srbiji.⁷ U eksplorativnoj fazi, celokupni sadržaj svih dokumenata detaljno je pregledan i izdvajani su delovi što se odnose na ključne kategorije naše analize i veze između njih (rod, ravnopravnost, rodna ravnopravnost, obrazovanje, visoko obrazovanje), a koje su dodatno proširene jer smo već u ovoj fazi uočile da navedene osnovne kategorije stoje u tesnoj vezi i s nekim drugim pojmovima. Namera nam je bila da sadržaj koncepta rodne ravnopravnosti dobijemo iz samih dokumenata koji su činili materijal naše analize, te da gradimo zaključke utemeljene na podacima, bez unapred zadate definicije koncepta. Proveru pouzdanosti i valjanosti izdvojene empirijske građe u eksplorativnoj fazi vršile smo najpre zasebnim izdvajanjem relevantnih delova teksta (svaka istraživačica za sebe), a zatim njihovim upoređivanjem. Potvrdu pouzdanosti dobile smo potpunim poklapanjem

⁵ Gledano prema ukupnom skor u svih šest domena Indeksa rodne ravnopravnosti, rezultat država članica EU je 52,9%, dok je u Srbiji 40,6%. U domenu znanja, razlika između EU i Srbije, ali i pojedinačni skorovi (skor EU iznosi 49,1%, a Srbije 36,1%) pokazuju da su neophodna unapređenja u ovoj oblasti.

⁶ Studija se zasniva na evropskim i domaćim statističkim podacima, kao i mikropodacima Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije o pregledu zvanja na visokoškolskim institucijama.

⁷ Na nivou Univerziteta analizirani su svi dostupni dokumenti koji se odnose na Univerzitet u Beogradu, pa je koherentno s tim izborom, u narativnoj analizi empirijskog materijala dobijenog polustrukturisanim dubinskim intervjuima uzorak ograničen na akademske radnice i radnike angažovane na Univerzitetu u Beogradu.

izdvojenih delova. U drugoj fazi analitičkog postupka fokusirale smo se na interpretaciju izdvojenog teksta nastojeći da utvrdimo značaj i značenje koncepta rodne ravnopravnosti koji proizlaze iz samog sadržaja.

Utvrđivanje značaja koncepta obezbeđeno je podelom druge faze analize na dva koraka. U prvom koraku druge faze iz izdvojenog teksta opšteg normativnog okvira Republike Srbije⁸ izdvojile smo konstitutivne elemente kojima je određen koncept rodne ravnopravnosti, putem kojih smo, dakle, definisale i njegovu značenje.⁹ Videvši da podzakonski akti kojima se reguliše oblast visokog obrazovanja daju mogućnost još preciznijeg određenja samog koncepta, što bi osnažilo njegovu praktičnu primenu, u drugom koraku druge faze pratile smo da li su izdvojeni elementi koncepta rodne ravnopravnosti inkorporirani i dodatno pojašnjeni u normativnom okviru koji se direktno odnosi na oblast visokog obrazovanja.¹⁰ Time smo dakle utvrđivale

⁸ U prvom koraku analizirani su sledeći dokumenti: Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik RS br. 98/2006;

Zakon o ravnopravnosti polova, *Službeni glasnik RS* br. 104/2009;

Zakon o zabrani diskriminacije, *Sl. glasnik RS* br. 22/2009;

Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period od 2016. do 2020. godine sa akcionim planom za period od 2016. do 2018. godine, *Sl. glasnik RS* br. 04/2016;

Strategija razvoja obrazovanja odraslih u Republici Srbiji, *Sl. glasnik RS* br. 1/07;

⁹ Analizom Strategije obrazovanja odraslih u Republici Srbiji utvrdile smo da u njoj u potpunosti izostaju pojmovi roda i rodne ravnopravnosti, a pojam pola pojavljuje se na jednom mestu, kada se ističe značaj programa dokvalifikacije za redukciju polnih razlika. Elementi koncepta su identifikovani iz ostalih navedenih dokumenata opšteg normativnog okvira.

¹⁰ U drugom koraku analizirani su sledeći dokumenti: Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2016. do 2020. godine – istraživanja za inovacije, Službeni glasnik br. 25/2016;

Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020 godine, Službeni glasnik br. 107/2012;

Zaključak o usvajanju akcionog plana za sprovođenje Strategije razvoja obrazovanja u Srbiji, Službeni glasnik br. 16/2015;

Zakon o inovacionoj delatnosti, Službeni glasnik br. 110/05, 18/10 i 55/13;

Zakon o nacionalnom okviru kvalifikacija Republike Srbije, Službeni glasnik br. 27/2018;

Zakon o naučnoistraživačkoj delatnosti, Službeni glasnik br. 110/2005, 50/2006 – Ispr. 18/2010 i 112/2015;

Zakon o Srpskoj akademiji nauka i umetnosti, Službeni glasnik br. 18/2010;

Zakon o visokom obrazovanju, Službeni glasnik br. 88/2017 i 27/2018 – dr. zakon

Kodeks profesionalne etike Univerziteta u Beogradu, Glasnik Univerziteta u Beogradu br. 19;

Minimalni uslovi za izbor u zvanja nastavnika na univerzitetu, Službeni glasnik br. 101/15, 102/16, 119/17;

Odluka o obrazovanju nacionalnog tela za akreditaciju i proveru kvaliteta u visokom obrazovanju, Službeni glasnik br. 9/2018;

Pravilnik o listi stručnih, akademskih i naučnih naziva, Službeni glasnik br. 53/17 i 114/17;

Pravilnik o standardima i postupku za akreditaciju visokoškolskih ustanova, Službeni glasnik br. 88/2017; Pravilnik o standardima za samovrednovanje i ocenjivanje kvaliteta visokoškolskih ustanova, Službeni glasnik br. 88/2017;

i koliki je značaj dat konceptu. Pretpostavka je, naime, da viši nivo usklađenosti normativa ukazuje na viši značaj koji se pridaje konceptu rodne ravnopravnosti.

Pored kvalitativne analize sadržaja, u radu interpretiramo i zaključke dobijene narativnom analizom empirijskog materijala, tačnije polustrukturisanih dubinskih intervjua s akademskim radnicama i radnicima angažovanim na Univerzitetu u Beogradu. Taj materijal koristimo samo kao dopunu zaključcima analize normativnog okvira, jer nam on omogućava dodatnu refleksiju o konceptu rodne ravnopravnosti u visokom obrazovanju, to jest identifikaciju praktičnih implikacija razrade koncepta rodne ravnopravnosti u normativnom okviru Srbije.

Rad se sastoji od uvoda, analize opšteg normativnog okvira, a u trećem delu rada analiziramo normativni okvir koji se specifično odnosi na oblast visokog obrazovanja. U četvrtom delu rada u analizu uključujemo podatke empirijskog istraživanja koji dodatno problematizuje koncept rodne ravnopravnosti, tačnije njegovo viđenje, i valorizaciju iz ugla akademskih radnica i radnika Univerziteta u Beogradu.¹¹ U zaključku sumiramo ključne uvide proizašle iz našeg istraživanja i diskutujemo o njima.

Pravilnik o minimalnim uslovima za sticanje zvanja nastavnika na Univerzitetu u Beogradu, Glasnik Univerziteta u Beogradu br. 192;

Pravilnik o većima naučnih oblasti na Univerzitetu u Beogradu, Glasnik Univerziteta u Beogradu br. 134; Pravilnik o načinu i postupku sticanja zvanja i zasnivanja radnog odnosa nastavnika Univerziteta u Beogradu, Glasnik Univerziteta u Beogradu br. 135;

Pravilnik o radu univerzitetskog ombudsmana, Glasnik Univerziteta u Beogradu br. 156;

Pravilnik o upisu studenata na studijske programe Univerziteta u Beogradu, Glasnik Univerziteta u Beogradu br. 168;

Pravilnik o standardima i postupcima za obezbeđenje kvaliteta, Glasnik Univerziteta u Beogradu br. 174;

Rešenje o obrazovanju matičnih naučnih odbora (2016), br. 119-0-469/2016-14/1 do 119-0-469/2016-14/17, Beograd: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, <http://www.mpn.gov.rs/reenje-o-obrazovanju-maticnih-naucnih-odbora/>;

Rešenje o imenovanju člana odbora za akreditaciju naučnoistraživačkih organizacija (2017), br. 119-01-00036/2017-14/1, Beograd: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/dr-Olivera-M.Djordjevic.pdf>;

Rešenje o imenovanju članova odbora za akreditaciju naučnoistraživačkih organizacija (2018), br. 119-01-296/2014-17, Beograd: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/%D0%A0%D0%B5%D1%88%D0%B5%D1%9A%D0%B5-%D0%BE-%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D1%83.pdf>;

Rešenje o imenovanju predsednika i članova Nacionalnog saveta za naučni i tehnološki razvoj (2016), Službeni glasnik br. 81/2016;

Statut Univerziteta u Beogradu, Glasnik Univerziteta u Beogradu br. 201.

¹¹ Istraživanje je realizovano od februara do jula 2018. godine s ciljem da se ispita moć delanja žena u nauci. Podaci su dobijeni putem dubinskih intervjua sa ženama i muškarcima (kontrolna grupa u uzorku), koji obavljaju rukovodeće funkcije u okviru pet državnih univerziteta u Srbiji (Beograd, Novi Sad, Niš, Kragujevac i Novi Pazar). Za potrebe ovog rada korišćeni su intervjui sa 9 žena i 4 muškarca koji su zaposleni na Univerzitetu u Beogradu.

2. Koncept rodne ravnopravnosti u opštem normativnom okviru

U ovom poglavlju analiziramo širi normativni okvir koji se posredno odnosi na problematiku rodne ravnopravnosti u visokom obrazovanju.

Prva značajna opservacija dobijena analizom domaćeg normativnog okvira jeste da postoji terminološka nedoslednost kada je reč o upotrebi pojma *rodna ravnopravnost*. U Ustavu Republike Srbije, u Zakonu o ravnopravnosti polova, kao i u Zakonu o zabrani diskriminacije, koristi se pojam *ravnopravnost polova*, dok se u Nacionalnoj strategiji za rodnu ravnopravnost, kao i u nacrtu Zakona o rodnoj ravnopravnosti,¹² taj pojam nastoji zameniti pojmom *rodna ravnopravnost*. Data terminološka nedoslednost predstavlja specifičnu problematiku domaćeg normativnog okvira, ali o njoj izostaju detaljne empirijske naučne analize.

Za poimanje koncepta rodne ravnopravnosti u domaćem normativnom okviru još uvek se pokazuju značajnim pojmovi pola i roda, te određenje njihove relacije. Pol se prima kao prirodna, bazična, neupitna, pa i „neteoretizovana kategorija“ (Radulović 2009), iz koje se izvodi i razvija pojam roda. Budući da je pol shvaćen kao „biološka karakteristika lica“ (Zakon o ravnopravnosti polova, Član 10.), u Srbiji su prepoznata jedino dva pola, a pitanje ravnopravnosti svodi se na muškarce i žene (a ne na sva ljudska bića).¹³

Ustav Republike Srbije u Članu 15. garantuje *ravnopravnost polova* definisanu kao ravnopravnost žena i muškaraca, kao i razvoj politika jednakih mogućnosti. U članu 21. Ustav garantuje i zabranu svake diskriminacije „neposredne ili posredne, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu (...) pola“. Prema Zakonu o ravnopravnosti polova, politika jednakih mogućnosti definiše se u Članu 3. kao „ravnopravno učešće polova u svim fazama planiranja, donošenja i sprovođenja odluka koje su od uticaja na položaj žena i muškaraca“. Ovo određenje dopunjeno je u Nacionalnoj strategiji za rodnu ravnopravnost za period od 2016. do 2020. godine, u kojoj u uvodu stoji da „primena politike jednakih mogućnosti i rodne ravnopravnosti podrazumeva upotrebu nediskriminatornog, rodno osetljivog jezika“.¹⁴

Ipak, svi analizirani dokumenti iz opšteg normativnog okvira, osim Nacionalne strategije za rodnu ravnopravnost, pisani su rodno neosetljivim jezikom, uz obra-

¹² Nacrt zakona o rodnoj ravnopravnosti,

https://www.minrzs.gov.rs/images/2._nacrt_zakona_o_rodnoj_ravnopravnosti_14.06.2018..pdf

¹³ Upotreba pojma pol umesto rod i u nazivu Zakona o ravnopravnosti polova takođe je rezultat nerazumevanja pojma rod kod tadašnje političke elite, koja je pojam najpre vezivala za srodstvo. Naziv važećeg zakona predstavlja i izvestan vid kompromisa načinjen između interesnih grupa da bi zakon uopšte bio usvojen (videti Čeriman et al. 2011: 187).

¹⁴ U istoj strategiji se navodi da je Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti, čije su se aktivnosti odnosile na period do 2015. godine, preporučila „uvođenje nediskriminatorne terminologije i standardizaciju srpskog jezika u pogledu pravilne upotrebe roda i odgovarajućih izraza u propisima i komunikaciji“; međutim, ova preporuka nije do sada realizovana.

zloženje da su termini koji su upotrebljeni u njima za označavanje položaja, profesija, odnosno zanimanja „izraženi u gramatičkom muškom rodu“, ali da „podrazumevaju prirodni muški i ženski rod lica na koje se odnose“ (Član 10. Zakona o ravnopravnosti polova), odnosno da „svi pojmovi (...) u muškom rodu obuhvataju iste pojmove u ženskom rodu“ (Član 2. Zakona o zabrani diskriminacije). Jedino su u Nacionalnoj strategiji u upotrebi nazivi zanimanja, profesija i položaja i u ženskom i u muškom rodu, pa se, na primer, koriste „stručnjaci i stručnjakinje“, „direktorke/direktori“, „vaspitači/vaspitačice“, „predavači/predavačice“ itd.

Kada je reč o drugim konstitutivnim elementima koncepta rodne ravnopravnosti, Zakon o ravnopravnosti polova u članu 30 posebno naglašava jednake mogućnosti muškaraca i žena u obrazovanju, te zabranu diskriminacije zasnovane na polu u obrazovnim i naučnim ustanovama (na primer, u Članu 34. obrazovne ustanove obavezuju se „da obezbede jednake uslove za aktivno bavljenje sportom, nezavisno od pola, i da preduzimaju mere podsticanja fizičkog vežbanja i sportskih aktivnosti za devojčice i žene“). Pored toga, u Članu 31. Zakona definisana je obaveza vaspitanja o ravnopravnosti polova u okviru studijskih programa, kao i obaveza organa državne uprave nadležnih za obrazovanje da „u postupku donošenja nastavnih planova i programa, odnosno studijskih programa, i prilikom utvrđivanja standarda udžbenika, nastavnih metoda i normativa školskih prostora i opreme (...) omoguće sprovođenje politike jednakih mogućnosti žena i muškaraca“.

I Zakon o zabrani diskriminacije Članom 2. definiše zabranu diskriminacije, odnosno „svako neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje (isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva) u odnosu na lica ili grupe, kao i na članove njihovih porodica, ili njima bliska lica, na otvoren ili prikriven način, a koji se zasniva na (...) pretpostavljenim ličnim svojstvima“. Teškim oblicima diskriminacije podrazumevaju se „izazivanje i podsticanje neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti po osnovu (...) pola, rodnog identiteta“ (Član 13). U Članu 19. konkretno se definiše zabrana diskriminacije lica na osnovu njihovog ličnog svojstva u pristupu svim nivoima obrazovanja, kao i stručnom osposobljavanju.

Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost propisuje rodnu osetljivost u svim segmentima obrazovnog procesa i u pogledu pristupa obrazovanju, te pozicijama odlučivanja i upravljanja (tačka 1.4). Rodna osetljivost ovde podrazumeva: rodnu ravnopravnost u pogledu pristupa visokom obrazovanju, zatim upotrebu rodno osetljivog jezika, prevenciju diskriminacije i borbu protiv nasilja nad ženama, rodnu osetljivost kurikuluma i predmeta radi eliminacije rodni stereotipa i patrijarhalnih kulturnih obrazaca, te unapređenje komunikacije među polovima, kao i ravnopravan položaj muškaraca i žena na radu i učešće u odlučivanju i upravljanju. Jedan od posebnih ciljeva Strategije odnosi se upravo na razvijanje znanja i vidljivost akademskih rezultata u oblasti studija roda (poseban cilj 1.3) kako bi se postigla „izmena rodni obrazaca, ali i uvođenje rodne ravnopravnosti u javne politike“. Pored toga, Strategija

kao poseban cilj preporučuje rodno odgovorno budžetiranje (poseban cilj 3.5), kojim bi se i planiranje budžeta, kao i restrukturiranje prihoda i rashoda vršilo u pravcu unapređenja rodne ravnopravnosti u svim oblastima društva. Strategija, naime, zagovara ekonomsku politiku koja se zasniva na rodnoj ravnopravnosti (tačka 1.3), što podrazumeva da se ekonomske mere u planiranju ne razdvajaju od mera u drugim oblastima, poput mera u obrazovanju, čime bi se omogućila njihova jednaka realizacija. Nacionalna strategija u posebnom cilju 3.4 propisuje još i rodno osetljivu statistiku, rodno razvrstane podatke i rodne indikatore ističući ih kao „ključne alate za formulisanje, primenu, nadziranje, evaluaciju i reviziju političkih ciljeva“. U posebnom cilju 3.3, koji se odnosi na Rodnu analizu politika, programa i mera, Strategija propisuje i formiranje „baze podataka akademskih i nezavisnih stručnjaka i stručnjakinja za rodnu ravnopravnost“ kako bi se uspostavili mehanizmi podrške za rodnu ravnopravnost na svim nivoima. Naknadnom proverom dokumenata utvrdile smo da je taj element sadržan i u Zakonu o ravnopravnosti polova, ali dati delovi teksta nisu bili izdvojeni u prvom koraku analize budući da ne stoje u direktnoj vezi s visokim obrazovanjem. Konkretno, Zakon o ravnopravnosti polova u članu 40. ističe obavezu prikupljanja, evidentiranja i obrade statističkih podataka po polu na nivou Republike Srbije, te naglašava da su dati podaci „sastavni deo statističkog informacionog sistema Republike Srbije i dostupni su javnosti, u skladu sa zakonom“.

Analizom pravnog i strateškog okvira rodne ravnopravnosti u Srbiji identifikovale smo dakle sledeće osnovne karakteristike koncepta rodne ravnopravnosti: 1) nejasno određenje koncepta koje je iskazano dualizmom pol/rod, odnosno problematičnom upotrebom pojmova pola i roda, to jest rodnih identiteta za njegovo definisanje; 2) retku upotrebu rodno osetljivog jezika; 3) zahtev za jednak pristup žena i muškaraca pozicijama odlučivanja i upravljanja; 4) zahtev za rodnu osetljivost studijskih programa, kurikuluma i sadržaja obrazovnog procesa; 5) zahtev za jednak pristup žena i muškaraca obrazovanju na svim nivoima; 6) zahtev za jednak tretman žena i muškaraca u (pristupu) radu; 7) borbu protiv diskriminacije i nasilja po osnovu ličnog svojstva; 8) zahtev za rodno osetljivo budžetiranje i 9) zahtev za vođenje rodno osetljive statistike.

U narednom koraku naše analize, identifikujemo i kritički razmatramo koncept rodne ravnopravnosti u normativnom okviru koji se direktno odnosi na oblast visokog obrazovanja, imajući u vidu elemente koncepta rodne ravnopravnosti koje smo ovde izdvojile.

3. Koncept rodne ravnopravnosti u normativnom okviru referentnom za visoko obrazovanje

Za razumevanje koncepta rodne ravnopravnosti unutar sistema visokog obrazovanja daleko je značajniji specifični normativni okvir koji se odnosi na datu oblast nego što je to opšti normativni okvir Republike Srbije. Pre svega stoga što se on direktno

odnosi na oblast visokog obrazovanja te se od njega očekuje da uzme u obzir specifičnosti ovog sistema i da dodatno, u odnosu na opšti normativ, razradi problematiku u vezi s rodnom ravnopravnošću unutar visokog obrazovanja.

U skladu s našom istraživačkom strategijom, koja je eksplorativnog karaktera, u ovom poglavlju najpre izdvajamo konstitutivne elemente koncepta rodne ravnopravnosti unutar specifičnog normativa. Nakon toga, izdvajamo i interpretiramo njihovo značenje i utvrđujemo njihov značaj na osnovu praćenja koherentnosti s elementima koncepta izdvojenim u širem normativnom okviru.

Na osnovu analizirane građe, zaključujemo da se u njoj termini rodna ravnopravnost i rod veoma retko ekspliciraju, te da je pol referentna tačka i osnova na kojoj se zasnivaju takođe retko razrađene mere i aktivnosti usmerene ka ovoj oblasti. Izuzetak predstavlja rodno budžetiranje i unapređenje rodne i manjinske ravnopravnosti u nauci i inovacijama na svim nivoima odlučivanja, koje je zastupljeno u Smernicama za rodno budžetiranje na nacionalnom nivou, predviđenim *Strategijom naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2016. do 2020*¹⁵ godine. Ipak, ostaje otvoreno pitanje značaja rodnog budžetiranja unutar specifičnog normativnog okvira budući da dostupni dokumenti ne daju informaciju koja bi nam ukazala na ostvarenu praktičnu primenu ovog elementa koncepta.¹⁶

Jezik analiziranih dokumenata iz normativnog okvira je rodno neosetljiv, naime sve imenice su navedene u muškom rodu čak i kada je za određenu imenicu zvanično propisan oblik i u ženskom rodu. U tekstu dokumenata nema ni formalnog pojašnjenja, to jest opravdanja isključive upotrebe imenica u muškom rodu.¹⁷ Čak i u delu o zaštiti prava, u Strategiji razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine, navode se samo studenti, ali ne i studentkinje. Iako je Strategija u celosti napisana rodno neosetljivim jezikom, jedino u poglavlju *Sadašnje stanje sistema obrazovanja nastavnika*, u segmentu koji se odnosi na obrazovanje nastavnika, odjednom se selektivno pojavljuju imenice ženskog roda: „Svi nastavnici u obrazovanju formiraju se na nivou visokog obrazovanja (strukovne ili akademske studije) osim sestara-vaspitačica (...) i majstora u srednjim stručnim školama.“ Ovaj primer ukazuje i na duboku ukorenjenost

¹⁵ Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2016. do 2020. godine – istraživanja za inovacije, Sl. glasnik RS br. 25/2016 <http://www.mpn.gov.rs/wpcontent/uploads/2015/08/STRATEGIJA-naucnog-i-tehnoloskog-razvoja-RS-za-period-2016-2020..pdf>

¹⁶ Ministarstvo finansija Republike Srbije donelo je 2017. godine *Plan uvođenja rodno odgovornog budžetiranja u postupak pripreme i donošenja budžeta Republike Srbije za 2018. godinu*, a 2019. *Uputstvo za uvođenje rodno odgovornog budžetiranja*, gde je kao jedan od korisnika navedeno Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, videti

<http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/budzetski%20korisnici/2018/PLAN%20ROB.pdf> i

¹⁷ Najčešća formulacija koja se u zvaničnim dokumentima RS koristi za opravdanje ovakvog rodno diskriminatornog jezika je sledeća: „uz primenu opšteg pravila da svi pojmovi upotrebljeni u jednom gramatičkom rodu obuhvataju muški i ženski rod lica na koja se odnose.“

shvatanja o podeli poslova na muške i ženske, kao i na neprepoznavanje problematičnosti ovakve rodne podele u nazivima zanimanja, naročito jer je reč o sadržaju strategije razvoja jedne oblasti. Uz to, čak ni jezik *Pravilnika o listi stručnih, akademskih i naučnih naziva*,¹⁸ kao ni *Pravilnika o minimalnim uslovima za sticanje zvanja nastavnika na Univerzitetu u Beogradu*,¹⁹ nije rodno osetljiv. Svi stručni, akademski i naučni nazivi unutar pravilnika napisani su isključivo u muškom rodu (npr. biolog, ekolog, fizičar, matematičar itd.), dok su u drugopomenutom pravilniku predviđena „zvanja nastavnika na Univerzitetu: docent, vanredni profesor i profesor“ (Član 2 Pravilnika za sticanje zvanja nastavnika na Univerzitetu u Beogradu). Konstitutivni element koncepta – pristup pozicijama odlučivanja i upravljanja zastupljen je, kao što je ranije pomenuto, *Strategijom naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2016. do 2020. godine* propisivanjem unapređenja rodne ravnopravnosti u nauci i inovacijama na svim nivoima odlučivanja, kao i unutar *Zakona o naučnoistraživačkoj delatnosti*,²⁰ gde se „vodi računa o rodnoj ravnopravnosti“ (Član 13, Član 24, Član 27.) kada se definiše sastav predviđenih tela, ali ne postoje precizna određenja kako doći do ravnopravnosti u sastavu tela. Izostaju dakle specifične odredbe, poput definisanja kvota, koje bi mogle doprineti adekvatnoj primeni. Međutim, treba pomenuti da je Evaluacija Nacionalnog akcionog plana za primenu Nacionalne strategije za unapređenje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti u Republici Srbiji 2010–2015²¹ preporučila kao neophodnu reviziju ovog zakona budući da nije dovoljno rodno osetljiv. Pristup pozicijama odlučivanja i upravljanja zastupljen je i unutar *Zakona o visokom obrazovanju*, u kojem je, međutim, polni, a ne rodni identitet osoba uključen isključivo u okviru podataka o zastupljenosti polova unutar organa i institucija visokog obrazovanja. Zastupljenost polova unutar organa i institucija je u ovom zakonu fleksibilno definisana i dozvoljava različita tumačenja. Slično je definisano i za Savet visokoškolske ustanove, to jest upravljački organ visokoškolske ustanove: „Kada je osnivač Republika, predstavnike osnivača imenuje Vlada, iz reda istaknutih ličnosti (...) vodeći računa o zastupljenosti pripadnika oba pola.“ Namera zakonodavca je čak preneti i u *Odluku o obrazovanju Nacionalnog tela za akreditaciju*

¹⁸ Pravilnik o listi stručnih, akademskih i naučnih naziva http://nsvo.gov.rs/wp-content/uploads/2017/11/Pravilnik-o-Listi-stru%C4%8Dnih-akademskih-i-nau%C4%8Dnih-naziva_-53_2017.pdf?script=lat

¹⁹ Pravilnik o minimalnim uslovima za sticanje zvanja nastavnika na Univerzitetu u Beogradu <http://www.bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/glasnik-zakoni/192GlasnikUni.pdf>

²⁰ Zakon o naučnoistraživačkoj delatnosti (Sl. glasnik RS br. 110/2005, 50/2006 – Ispr., 18/2010 i 112/2015) <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/09/Zakon-o-NID-iz-Paragrafa-sl-gl-112-iz-2015-preciscen-tekst.pdf>

²¹ Evaluacija Nacionalnog akcionog plana za primenu Nacionalne strategije za unapređenje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti u Republici Srbiji 2010–2015 <https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sites/default/files/201612/Evaluacija%20Nacionalnog%20akcionog%20plana.doc>

*i proveru kvaliteta u visokom obrazovanju,*²² međutim sankcije za nepoštovanje odredaba nisu predviđene. Dokumenta kojima se reguliše praktična primena odredaba Zakona o visokom obrazovanju, poput *Pravilnika o standardima za akreditaciju visokoškolskih ustanova*²³ ili *Pravilnika o standardima za samovrednovanje i ocenjivanje kvaliteta visokoškolskih ustanova,*²⁴ ne sadrže navedeni element koncepta, odnosno pristup pozicijama odlučivanja i upravljanja, iako za to svakako ima prostora i potrebe. Pravilnici Univerziteta u Beogradu (*Pravilnik o minimalnim uslovima za sticanje zvanja nastavnika na Univerzitetu u Beogradu,*²⁵ *Pravilnik o većima naučnih oblasti na Univerzitetu u Beogradu,*²⁶ ni *Pravilnik o načinu i postupku sticanja zvanja i zasnivanja radnog odnosa nastavnika Univerziteta u Beogradu,*²⁷ niti *Pravilnik o radu univerzitetskog ombudsmana*²⁸), kao ni *Statut Univerziteta*²⁹ – ne sadrže odredbe koje se odnose na ovaj element koncepta.

Konstitutivni element koncepta rodne ravnopravnosti – jednak pristup žena i muškaraca obrazovanju na svim nivoima – zastupljen je u *Pravilniku o standardima i postupcima za obezbeđenje kvaliteta Univerziteta u Beogradu,*³⁰ kojim je definisano da se valjanost studenata, pored ostalog, osigurava i „obezbeđivanjem jednakosti i ravnopravnosti studenata po svim osnovama“, uključujući tu polnu strukturu, seksualnu orijentaciju itd. (Član 10 tačka 4). Slične načelne odredbe sadržane su i u *Pravilniku o upisu studenata na studijske programe Univerziteta u Beogradu,*³¹ čije odredbe jamče

²² Odluka o obrazovanju nacionalnog tela za akreditaciju i proveru kvaliteta u visokom obrazovanju, Sl. glasnik RS br. 9/2018, <http://demo.paragraf.rs/WebParagrafDemo/?did=421017>

²³ Pravilnik o standardima i postupku za akreditaciju visokoškolskih ustanova, Sl. glasnik RS, br. 88/2017, <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2018/02/Pravilnik-o-standardima-i-postupku-za-akreditaciju-visoko%C5%A1kolskih-ustanova.pdf>

²⁴ Pravilnik o standardima za samovrednovanje i ocenjivanje kvaliteta visokoškolskih ustanova, Sl. glasnik RS, br. 88/2017, <http://nsvo.gov.rs/wp-content/uploads/2017/09/Pravilnik-o-standardima-za-samovrednovanje-i-ocenjivanje-kvaliteta-visokoskolskih-ustanova.pdf>

²⁵ Pravilnik o minimalnim uslovima za sticanje zvanja nastavnika na Univerzitetu u Beogradu, Glasnik Univerziteta u Beogradu br. 192, <http://www.bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/glasnik-zakoni/192GlasnikUni.pdf>

²⁶ Pravilnik o većima naučnih oblasti na Univerzitetu u Beogradu, Glasnik Univerziteta u Beogradu br. 134 <http://www.bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/univ-propisi/PravilnikOVecimaNaucnihOblasti.pdf>

²⁷ Pravilnik o načinu i postupku sticanja zvanja i zasnivanja radnog odnosa nastavnika Univerziteta u Beogradu (Glasnik Univerziteta u Beogradu br. 135)

<http://www.bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/univ-propisi/PravilnikAngazovanjeGostujucegProfesora.pdf>

²⁸ Pravilnik o radu univerzitetskog ombudsmana (Glasnik Univerziteta u Beogradu br. 156) <http://www.bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/univ-propisi/PravilnikUniverzitetskiOmbudsman.pdf>

²⁹ Statut Univerziteta u Beogradu, Glasnik Univerziteta u Beogradu br. 201, <http://www.bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/univ-propisi/Statut-UB-28.2.2018.pdf>

³⁰ Pravilnik o standardima i postupcima za obezbeđenje kvaliteta, Glasnik Univerziteta u Beogradu br. 174, http://www.bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/univpropisi/Pravilnik_Standardi_Postupci_Obezbedjivanja_Kvaliteta.pdf

³¹ Pravilnik o upisu studenata na studijske programe Univerziteta u Beogradu, Glasnik Univerziteta u Beogradu br. 168, <http://www.bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/univpropisi/PravilnikUpisStudenata.pdf>

jednakost kandidata u ostvarivanju prava upisa na studijski program, što ne može biti ograničavano po osnovu pola (Član 3 stav 4).

Najčešće zastupljeni element koncepta u analiziranim dokumentima jeste jednak tretman žena i muškaraca u (pristupu) radu, međutim, navedeni element doveden je isključivo u vezu s materinstvom i očinstvom. Tako Zakon o naučnoistraživačkoj delatnosti predviđa samo da u vreme porodijskog odsustva rokovi za izbor u više zvanje i radni odnos miruju i da se ne uračunavaju u rok za izbor odnosno reizbor, ali ipak propušta da predvidi iste uslove za trudničko odsustvo, kao i za odsustvo u slučaju posebne nege deteta. U okviru ovih odredaba, upotreba rodno neosetljivog jezika proizvodi dileme u tumačenju. Naime, *Statutom Univerziteta u Beogradu* u Članu 100 stav 1 tačka 6, kao i u stavu 3 istog člana, te u Članu 142 stav 1 predviđeno je da se studentima, nastavnicima i saradnicima (isključivo navođenje u muškom rodu) odobrava mirovanje prava i obaveza usled održavanja trudnoće, nege vlastitog deteta do godinu dana života i posebne nege deteta koja traje duže od njegove prve godine života. Studentkinjama³² se odobrava mirovanje prava i obaveza i kada se nalaze u postupku biomedicinski potpomognutog oplođenja. Međutim, zanimljivo je primetiti da se i u slučaju porodijskog odsustva govori o studentu u muškom rodu te teorijski postoji mogućnost da ovo pravo uživaju i muškarci, iako to najverovatnije nije bila namera onih što su Statut pisali, već posledica upotrebe rodno neosetljivog jezika. Slične mere (uključujući i sličan neprecizan način njihove artikulacije) postoje i u *Zakonu o visokom obrazovanju*.³³ Zakon predviđa da se studentu, na njegov zahtev, odobrava mirovanje prava i obaveza u slučaju nege deteta do godinu dana života i posebne nege koja traje duže od detetove prve godine života, te održavanja trudnoće. Ipak, kada je reč o mogućnosti da student polaže ispit u skladu s opštim aktom visokoškolske ustanove u situaciji sprečenosti da prati nastavu i da izvršava predispitne obaveze, Zakon kao razloge navodi isključivo bolest i odsustvo radi stručnog usavršavanja u trajanju od najmanje tri meseca, dok propušta da pomene i mogućnost održavanja trudnoće i brige o deci. Zakon još predviđa i da se studentkinji, ali ne i nastavnici ili saradnici, koja je u postupku biomedicinski potpomognutog oplođenja na njen zahtev odobri mirovanje prava i obaveza u skladu s opštim aktom visokoškolske ustanove.

Koncept rodne ravnopravnosti unutar specifičnih normi visokoškolskog obrazovanja ne obuhvata pitanja zaštite od seksualnog uznemiravanja i diskriminacije u skoro svim analiziranim dokumentima, osim u *Kodeksu profesionalne etike Univerziteta u Beogradu*³⁴ iz 2016. godine. U *Statutu Univerziteta u Beogradu* samo na jednom

³² Samo na ovom jednom mestu u Statutu se navodi izraz studentkinje.

³³ Zakon o visokom obrazovanju, Sl. glasnik RS br. 88/2017 i 27/2018 – dr. zakon, <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/09/Zakon-o-NID-iz-Paragrafa-sl-gl.-112-iz-2015-preciscen-tekst.pdf>

³⁴ Kodeks profesionalne etike Univerziteta u Beogradu, Glasnik Univerziteta u Beogradu br. 193, <http://www.bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/univ-propisi/Kodeks-profesionalne-etike.pdf>

mestu se navodi sledeće: „U pogledu izbora lica za organe odlučivanja predviđeno je jedino da lice koje je pravnosnažnom presudom osuđeno za krivično delo protiv polne slobode ne može biti rektor ni dekan, odnosno nastavnik ili saradnik“; ali se ne predviđaju preventivne aktivnosti i mere kojima bi se predupredilo takvo ponašanje.

Pitanje javnih politika zasnovanih na merljivim i realnim pokazateljima od izuzetnog je značaja za njihovo uspešno primenjivanje. U tom smislu, važno je napomenuti da specifični normativni okvir ne predviđa čak ni vođenje rodno osetljive statistike, a često ne uključuje sadržinski podatke na kojima bazira propisanu akciju. Na primer, u Strategiji razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020, u poglavlju o viziji razvoja akademskih studija, u potpoglavlju Obuhvat, u tački 1. navodi se: „Republika Srbija do 2020. godine ima najmanje 38,5% (a kasnije najmanje 40%) visokoobrazovanih građana starosti od 30 do 34 godine.“ Dalje, Strategija u Prilogu 2 o razvoju i upotrebi obrazovne statistike i informacionog sistema u obrazovanju u tački 3. definiše: „Svi podaci moraju se voditi raščlanjeno (dezagregisano) da bi se omogućile celovite analize (...). Važna je i dubina do koje se ide u prikupljanju podataka (nivo regiona, okruga, opštine ili naselja), jer republički proseci mogu da zamagle i zakrive sliku o obrazovanju...“ Međutim, ni u ovom delu u kome se pridaje značaj raščlanjenom prikupljanju podataka ne predviđa se uvođenje varijabli koje bi omogućile uviđanje postojanja rodni razlika. Akcioni plan za sprovođenje date strategije koherentno je prati u smislu izostanka odredaba koje se odnose na pitanja rodne ravnopravnosti. Čak i kada se govori o smanjenju stope napuštanja sistema visokog obrazovanja, gde rod čini značajnu varijablu (videti Babović 2010), rodna statistika potpuno izostaje kao osnova za konstruktivno i informisano promišljanje rešenja problema.

Većina elemenata koji čine koncept rodne ravnopravnosti opšteg normativnog okvira samo sporadično prožimaju i normativni okvir specifičan za visoko obrazovanje. Elementi koncepta rodne ravnopravnosti identifikovani i u normativnom okviru koji se direktno odnosi na visoko obrazovanje su sledeći: nejasno određenje koncepta iskazano dualizmom pol/rod, odnosno problematičnom upotrebom pojmova pola i roda, zatim retka upotreba rodno neosetljivog jezika, zatim zahtev za jednak pristup žena i muškaraca pozicijama odlučivanja i upravljanja, kao i obrazovanju, zatim zahtev za jednak tretman žena i muškaraca u (pristupu) radu, kao i borba protiv diskriminacije i nasilja po osnovu ličnog svojstva, te na kraju i zahtev za rodno osetljivo budžetiranje. U užem normativnom okviru u potpunosti izostaju sledeći elementi koncepta: zahtev za rodnu osetljivost studijskih programa, kurikuluma i sadržaja obrazovnog procesa, kao i zahtev za vođenje rodno osetljive statistike.

Odredbe koje imaju za cilj dostizanje rodne ravnopravnosti u sistemu visokog obrazovanja javljaju se u veoma malom broju dokumenata. Nedostatak sistematičnog prenošenja, kao i preciznije razrade navedenih odredaba jasno pokazuje nizak nivo značaja koji se pridaje problematici rodne ravnopravnosti. Elementi koncepta, dakle, ne samo da nisu precizirani i dodatno razrađeni unutar specifičnog okvira referentnog

za visoko obrazovanje, već skoro u potpunosti izostaju iz većine analiziranih dokumenata; odnosno, čak i kada su određene odredbe navedene u dokumentima, nepreciznost u njihovom definisanju ostavlja prostor za različita tumačenja. Takve odredbe se najčešće odnose na radna prava porodilja i trudnica, odnosno prava na usklađivanje roditeljstva i rada (za očeve), zatim na atmosferu nenasilja, odnosno zaštitu od seksualnog uznemiravanja i diskriminacije u ustanovama visokog obrazovanja, kao i vrlo retko na jednak pristup žena i muškaraca visokom obrazovanju i pozicijama odlučivanja i moći. Odredbe koje se odnose na rodno osetljiv jezik, kao i rodno osetljive kurikulume, studijske programe i sadržaje obrazovnog procesa nisu prenete u specifični normativni okvir iz šireg normativnog okvira.

4. Analiza percepcije praktičnih implikacija domaćeg normativnog okvira

Kao što je već rečeno, u radu koristimo više metoda kako bismo dokazale osnovnu hipotezu. Pored rezultata kvalitativne analize sadržaja normativnog okvira, u radu interpretiramo i rezultate dobijene narativnom analizom polustrukturisanih dubinskih intervjuja. Intervjui omogućavaju uvid u stavove o rodnoj ravnopravnosti akademskih radnica i radnika angažovanih u okviru ustanova članica Univerziteta u Beogradu. Za potrebe analize u ovom radu korišćeni su podaci iz intervjuja sa 9 žena i 4 muškarca, te na osnovu tog malog uzorka nije moguće porediti zaključke između osnovnih uzoračkih grupa, niti ih generalizovati na populaciju akademskih radnica i radnika u Srbiji. Ipak, prikazani podaci daju nam potpuno validan uvid u značenja koja subjekti istraživanja pridaju rodnoj ravnopravnosti u visokom obrazovanju. Subjektima istraživanja u intervjuima su postavljena pitanja o njihovoj percepciji zastupljenosti žena i muškaraca na rukovodećim pozicijama u akademiji, te o mogućnostima usklađivanja porodične i profesionalne sfere, kao i o rodnim hijerarhijama u razvoju karijera žena i muškaraca na Univerzitetu u Beogradu. Ipak, iako su im ova pitanja mogla pružiti dovoljno prostora za refleksiju, sagovornice i sagovornici najčešće nisu reflektovali o problemima normativnog okvira, kao ni o njihovoj vezi s onim što su isticali kao glavnu prepreku na putu karijernog uspeha žena – patrijarhalnim vrednostima u društvu Srbije: „Ja verujem da mi je otežalo (napredovanje, prim. aut.) zato što se u našoj sredini i generalno i na našem fakultetu, mada to niko neće priznati, jednim očima gleda na muškarce, drugim očima na žene.“

Većina sagovornica, poput akademske radnice iz navedenog primera, smatra da žena unutar sistema visokog obrazovanja mora znatno više da radi od muškarca da bi „dokazala da može da bude ravnopravna“, ili pak da je sposobna obavljati rukovodeću funkciju. Akademske radnice na rukovodećim pozicijama u tehničkim i prirodnim naukama svedoče da se na svom radnom mestu osećaju kao da su „u muškom svetu“ jer im se čini da njihovi saradnici smatraju da im tu nije mesto, odnosno da

su „tu zalutale“ (Rácz 2018, 97). Normativi o neophodnim kompetencijama osoba na rukovodećim pozicijama nameću da je za valjano obavljanje rukovodeće funkcije neophodno posedovati borbenost i spremnost na konfrontaciju, te žene iz ovog istraživanja svedoče da često moraju dokazivati da kompetentno obavljaju svoja zaduženja i da poseduju navedene osobine (Ibidem 2018, 80–100). Ističu još i da je sistem visokog obrazovanja postavljen po modelu koji više odgovara muškarcima, odnosno koji omogućava napredovanje muškaraca, a onemogućava karijerno napredovanje žena (Ibidem).

Naše sagovornice vide patrijarhalne vrednosti kao barijere koje direktno deluju na uslove rada žena u akademiji, ali i kao indirektni uticaj na sferu rada, posmatrano preko neravnopravnosti žene u porodici:

„Trebalo da se izmeni stav muškaraca prema ženama, stav čitavog društva prema ženama jer vi vidite da je kod nas i žena koja je postala rektor vrlo neobična stvar (...) Drugo, žena bi trebalo da ima veću podršku u svojoj porodici, da napreduje, da se na to gleda sasvim pozitivno, a ne da je mesto žene u kući, da vodi računa o deci, o ručku, o spremanju.“

Poput sagovornice iz ovog primera, još jedna akademska radnica smatra da žena „nema izbora“ kada je reč o obavezama u domaćinstvu, te da je neophodno da uloži mnogo više napora od muškarca kako bi ispunila sve zahteve što se pred nju postavljaju u toku dana, kako u sferi rada tako i u porodici. Obe sagovornice time zapravo ukazuju na opstajanje koncepta dvostruke opterećenosti žene, ali i na viđenje žene prvenstveno u ulogama majke i domaćice, nezavisno od količine posedovanih resursa, te dati normativ ne zaobilazi ni visokoobrazovane žene u našem društvu.

S druge strane, nekoliko sagovornica istaklo je da ne smatraju da su žene neravnopravne s muškarcima u akademiji i da se s pojedinim zahtevima čak i preteruje, kao što je zagovaranje upotrebe rodno osetljivog jezika: „Čak nekad doživljavam te ljude koji se bore, odnosno pre svega žene, za ravnopravnost, da možda malo i preteruju, bar oko ovih termina – psihološkinja, sociološkinja i tako...“

Bez obzira na višegodišnje debate o važnosti kreiranja drugačijih simboličkih značenja i odnosa moći, u čemu jezik može igrati značajnu ulogu, i dalje opstaju jake podeljenosti u pogledu njegove upotrebe, čak i kod samih žena. Najčešće se takvi stavovi pravdaju viđenjem akademije kao meritokratskog prostora u kom ne važe neravnopravnosti koje naše sagovornice primećuju u svom okruženju, te stoga nema ni razloga da se postavljaju zahtevi za akcijama koje bi zagovarale viši stepen rodne ravnopravnosti.

Samo dva sagovornika su kritički komentarisali odredbe koje se odnose na rodnu ravnopravnost u normativnom okviru, s tim da su njihove refleksije prvenstveno usmerene na majke kojima sam zakon o visokom obrazovanju kreira dodatne barijere:

„...već sam zakon o visokom obrazovanju, koji kaže da je nastava obavezna, praktično ne omogućava majkama da studiraju. (...) Ne postoje nikakve posebne olakšice osim zamrzavanje statusa za majke. (...) Zakon propisuje fond časova, propisuje vam opterećenje, tako da, kad se vratim na to vaše pitanje koje zapravo ne cilja tol'ko na praksu kol'ko na normativ, normativ je u potpunosti nezainteresovan.“

Refleksije o ostalim mogućim aspektima rodne ravnopravnosti u normativnom okviru, kao i o njihovom značaju za sistem visokog obrazovanja, potpuno izostaju u analiziranim intervjuima.

5. Zaključak

Iako se već skoro dvadeset godina govori o značaju rodne ravnopravnosti u oblasti visokog obrazovanja, te se kontinuirano sprovode istraživanja o problematiki rodne ravnopravnosti u visokom obrazovanju, a nastoji se postići i potpuna institucionalizacija Rodnih studija u okviru Univerziteta u Beogradu, iz analize normativnog okvira ipak proizlazi zaključak da značaj koncepta rodne ravnopravnosti još uvek nije dovoljno shvaćen, niti je definisan tako da omogući bar prvi korak ka otklanjanju rodnih nejednakosti u akademiji. Analiza domaćeg normativnog okvira ukazala je upravo na nerazumevanje i neprihvatanje važnosti koncepta rodne ravnopravnosti i njegovog jasnog definisanja u dokumentima relevantnim za ovu oblast. Koncept je u svojoj suštini pojmovno kontradiktoran i neprecizno određen (Lombardo, Meier, Verloo 2009; Antonijević 2018), te time podložan različitim tumačenjima i manipulacijama, što ga samim tim čini neefektivnim.

Analizom šireg normativnog okvira Republike Srbije izdvojene su sledeće osnovne karakteristike koncepta rodne ravnopravnosti: 1) nejasno određenje koncepta koje je iskazano binarnim, heteronormativnim razumevanjem rodnosti; 2) retka upotreba rodno osetljivog jezika; 3) zahtev za jednak pristup žena i muškaraca pozicijama odlučivanja i upravljanja; 4) zahtev za rodnu osetljivost studijskih programa, kurikuluma, kao i sadržaja obrazovnog procesa; 5) zahtev za jednak pristup žena i muškaraca obrazovanju na svim nivoima; 6) zahtev za jednak tretman žena i muškaraca u (pristupu) radu; 7) borba protiv diskriminacije i nasilja po osnovu ličnog svojstva; 8) zahtev za rodno osetljivo budžetiranje i 9) zahtev za vođenje rodno osetljive statistike.

Iako smo analizom izdvojile ovde navedene elemente koncepta rodne ravnopravnosti, pri čemu su elementi 1 i 2 konstatacija postojećeg stanja, a elementi od 3 do 9 predstavljaju zahteve postavljene širim normativnim okvirom, ipak zaključujemo da u normativnom okviru kojim se direktno reguliše oblast visokog obrazovanja navedeni elementi koncepta nisu precizno definisani, niti dodatno razrađeni. Stoga zaključujemo da njihova relevantnost nije dovoljno ni shvaćena, a ni istaknuta, što može voditi različitim tumačenjima i zloupotrebama u praktičnoj ravni.

Normativni okvir koji se odnosi na visoko obrazovanje prepoznaje kao relativno značajnu ravnopravnost polova, a ne rodnu ravnopravnost, što je prvenstveno oličeno u odredbama usmerenim ka ženama kao majkama, a u nekim delovima i ka muškarcima – očevima. Omogućavanje pristupa pozicijama odlučivanja (putem afirmativnih mera definisanih u vidu kvota za članstvo u organima visokog obrazovanja) i zaštita od seksualnog uznemiravanja i diskriminacije sporadično su i nedovoljno efikasno uključeni u normativni okvir, te se može tvrditi da nisu shvaćeni kao njegovi relevantni delovi. Pored toga, u potpunosti izostaju odredbe koje se odnose na rodno osetljiv jezik i rodno osetljive kurikulume i studijske programe, kao i relevantnost uvođenja rodno osetljive statistike, iako se oni mogu pronaći u analiziranom opštem normativnom okviru Republike Srbije. Neusklađenost i nekoherentnost normativa koji direktno regulišu oblast visokog obrazovanja s opštim normativnim okvirom takođe govore o manjku političkog značaja koji se pridaje ovoj temi.

U retkim refleksijama o problemima normativnog okvira, akademske radnice i radnici Univerziteta u Beogradu iznose rezerve prema nastojanjima da se normativnim okvirom osvoje prostori simboličke i realne moći, naročito kada je reč o rodno osetljivom jeziku. Ipak, akademske radnice i radnici primećuju da patrijarhalne vrednosti opstaju u društvu Srbije i smatraju ih glavnom barijerom u razvoju akademskih karijera žena. Novija istraživanja upravo pokazuju da žene u akademskoj sferi, češće od svojih kolega, obavljaju administrativne poslove, kao i da ukazuju na perfidne mehanizme koji im onemogućavaju napredovanje u sistemu visokog obrazovanja (poput neformalnih saveza muškaraca pomoću kojih se onemogućava vertikalna pokretljivost žena, a obezbeđuje napredovanje muškaraca) (Delibašić, Pudar Draško, Fiket 2018; Čeriman, Fiket, Rác 2018).

Ipak, normativni poredak Srbije ne uzima u obzir kontekst u kom patrijarhalna matrica i dalje oblikuje društvene odnose, te doprinosi reprodukciji patrijarhalne kulture i u sferi visokog obrazovanja. Stoga se može tvrditi da način na koji je koncept rodne ravnopravnosti shvaćen u normativnom okviru zapravo doprinosi kreiranju rodnih nejednakosti unutar sistema visokog obrazovanja. Davanje značaja toj problematici vodilo bi ka adekvatnoj i preciznoj formulaciji koncepta rodne ravnopravnosti, kako u opštem tako i u specifičnom normativnom okviru, i predstavljalo bi neophodan uslov iniciranja mukotrpnog procesa razgradnje patrijarhalne kulture u akademiji.

Literatura

- Antonijević, Z. (2016). „Državni feminizam u Srbiji: Institucionalizacija feminističkih politika i praksi“. *Sociologija*, 3/ 2016, 350–371.
- Antonijević, Z. i Beker, K. (2017). „Analiza diskursa zakona i strategija u oblasti rodne ravnopravnosti i zabrane diskriminacije“. *Temida*, 1/20, April, 95–117.

- Antonijević, Z. (2018). „Proizvodnja znanja i javne politike u Srbiji: Za i protiv urođnjavanja“. *Sociologija*, 1/2018, 299–312.
- Babović, M. (2010). *Rodne ekonomske nejednakosti u komparativnoj perspektivi: Evropska unija i Srbija*. Beograd: Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu: SeConS – Grupa za razvojnu inicijativu.
- Babović, M. (2016). *Indeks rodne ravnopravnosti u Republici Srbiji. Merenje rodne ravnopravnosti u Republici Srbiji u 2014*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije.
- Blagojević, M. (2009). „Naučna izvrsnost na poluperiferiji: Hijerarhije, isključivanje i moguća feministička strategija za proizvodnju znanja“. U: J. Babić-Avdispahić, J. Bakšić-Muftić, U. Vlasisavljević (ur.), *Rod i nauka: zbornik radova sa Konferencije, Sarajevo, 4. i 5. septembra 2008. godine* (str. 19–39). Sarajevo: Centar za interdisciplinarnе postdiplomske studije.
- Čičkarić, L. (2016). *Žene i politika iz rodne perspektive*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Čeriman, J, Milutinović Bojanić, S, Pudar, G. (2011). „Serbia at the Crossroads: Gender Inclusiveness in Higher Education: Real or just Wishful Thinking“. In: L. Grunberg (Ed.), *From „Gender Studies“ to Gender in Studies: Gender Inclusive Curriculum in Higher Education, Academic Courses and Curricula* (185–207). Bucharest: UNESCO-CEPES.
- Čeriman, J, Fiket, I, Rác, K. (ur.) (2018). *Između patrijarhata i prekarizata: Usklađivanje porodičnih i profesionalnih obaveza akademskih radnica*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu: Centar za etiku, pravo i primenjenu filozofiju.
- Delibašić, B, Pudar Draško, G, Fiket I. (2018). *Univerziteti između meritokratije i patrijarhata: Žene i moć delanja*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Gavrić, S, Huremović, L, Savić, M. (prir.) (2011). *Čitanka lezbejskih i gej ljudskih prava*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar: Fondacija Heinrich Boell, Ured u BiH.
- Ignjatović Džamonja, T, Popović, D, Duhaček, G. (2010). „Rodna osetljivost u akademskom prostoru: Istraživanje stavova prema rodnoj ravnopravnosti na Univerzitetu u Beogradu“. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka, V deo: Istraživanja*, 455–477. Preuzeto sa: <http://probni.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2011/01/24-Tamara-D%C5%BEamonja-Ignjatovi%C4%87Dragana-Popovi%C4%87Gordana-Da%C5%A1a-Duha%C4%87Dek-Rodna-osetljivost-u-akademskom-prostoru-istra%C5%BEivanje-stavova-prema-rodnoj-ravnopravnosti.pdf>
- Lombardo, E, Meier, P, Verloo, M. (ur.). (2009). *The Discursive Politics of Gender Equality: Stretching, Bending and Policy-Making (I edition)*. New York: Routledge.
- Manić, Slavica, Ljubinka Joksimović i Siniša Zarić, „Vertikalna segregacija u visokom obrazovanju – studija slučaja Republike Srbije“, *Ekonomski horizonti*, Januar–April 2018, Vol. 20, Sveska 1, 3–15.
- Rác, K. (2018). „Žene u muškom svetu. Rodna određenost rukovodilačkih strategija u nauci“. U: B. Delibašić, G. Pudar Draško, I. Fiket (ur.). *Univerziteti između meritokratije i patrijarhata: Žene i moć delanja* (str. 76–94). Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Radulović, L. (2009). *Pol/rod i religija: konstrukcija roda u narodnoj religiji Srba*. Beograd: Srpski genealoški centar: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Savić, M. (2011). „Seksualna orijentacija i rodni identitet“. U: S. Gavrić, L. Huremović, M. Savić (prir.), *Čitanka lezbejskih i gej ljudskih prava* (str. 41–50). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar: Fondacija Heinrich Boell, Ured u BiH.

Šijački, Z. (2008). *Evropska unija i rodna ravnopravnost*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova.

Analizirani dokumenti

- Akcioni plan za sprovođenje Strategije razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine, *Sl. glasnik RS* br. 107/12 http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/Akcioni_plan.pdf
- Council of the European Union. (2015). Council conclusions on advancing gender equality in the European research area. Brussels: Council of the European Union. <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14846-2015-INIT/en/pdf>
- Directorate-General for Research & Innovation. (2016). Guidance on Gender Equality in Horizon 2020. Brussels: European Commission. http://eige.europa.eu/sites/default/files/h2020-hi-guide-gender_en.pdf
- European Commission & the Helsinki Group on Gender in Research and Innovation. (2018). Guidance to facilitate the implementation of targets to promote gender equality in research and innovation. Luxembourg: Publications Office of the European Union. https://ec.europa.eu/research/swafs/pdf/pub_gender_equality/KI-07-17-199-EN-N.pdf
- Evaluacija Nacionalnog akcionog plana za primenu Nacionalne strategije za unapređenje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti u Republici Srbiji 2010–2015 <https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sites/default/files/201612/Evaluacija%20Nacionalnog%20akcionog%20plana.doc>
- Kodeks profesionalne etike Univerziteta u Beogradu, *Glasnik Univerziteta u Beogradu* br. 193, <http://www.bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/univ-propisi/Kodeks-profesionalne-etike.pdf>
- Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period od 2016. do 2020. godine sa akcionim planom za period od 2016. do 2018. godine, *Sl. glasnik RS* br. 04/2016, <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/reg/viewAct/7d86ae9b-199f-4928-8128-b417b9279fc7>
- Odluka o obrazovanju nacionalnog tela za akreditaciju i proveru kvaliteta u visokom obrazovanju, *Sl. glasnik RS* br. 9/2018, <http://demo.paragraf.rs/WebParagrafDemo/?did=421017>
- Pravilnik o minimalnim uslovima za sticanje zvanja nastavnika na Univerzitetu u Beogradu, *Glasnik Univerziteta u Beogradu* br. 192, <http://www.bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/glasnik-zakoni/192GlasnikUni.pdf>
- Pravilnik o većima naučnih oblasti na Univerzitetu u Beogradu, *Glasnik Univerziteta u Beogradu* br. 134, <http://www.bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/univ-propisi/PravilnikOVecimaNaucnihOblasti.pdf>
- Pravilnik o načinu i postupku sticanja zvanja i zasnivanja radnog odnosa nastavnika Univerziteta u Beogradu (*Glasnik Univerziteta u Beogradu* br. 135) <http://www.bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/univ-propisi/PravilnikAngazovanjeGostujucegProfesora.pdf>
- Pravilnik o radu univerzitetskog ombudsmana (*Glasnik Univerziteta u Beogradu* br. 156) <http://www.bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/univ-propisi/PravilnikUniverzitetskiOmbudsman.pdf>
- Pravilnik o standardima i postupku za akreditaciju visokoškolskih ustanova, *Sl. glasnik RS* br. 88/2017, <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2018/02/Pravilnik-o-standardima-i-postupku-za-akreditaciju-visoko%C5%A1kolskih-ustanova.pdf>
- Pravilnik o standardima za samovrednovanje i ocenjivanje kvaliteta visokoškolskih ustanova, *Sl. glasnik RS*, br. 88/2017, <http://nsvo.gov.rs/wp-content/uploads/2017/09/Pravilnik-o->

- standardima-za-samovrednovanje-i-ocenjivanje-kvaliteta-visokoskolskih-ustanova.pdf
- Pravilnik o listi stručnih, akademskih i naučnih naziva, *Sl. glasnik RS* br. 53/17 i 114/17, <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2018/02/Pravilnik-o-Listi-stru%C4%8Dnih-akademskih-i-nau%C4%8Dnih-naziva.pdf>
- Pravilnik o standardima i postupcima za obezbeđenje kvaliteta, *Glasnik Univerziteta u Beogradu* br. 174, http://www.bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/univpropisi/Pravilnik_Standardi_Postupci_Obezbedjivanja_Kvaliteta.pdf
- Pravilnik o upisu studenata na studijske programe Univerziteta u Beogradu, *Glasnik Univerziteta u Beogradu* br. 168, <http://www.bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/univpropisi/Pravilnik-UpisStudenata.pdf>
- Statut Univerziteta u Beogradu, *Glasnik Univerziteta u Beogradu* br. 201, <http://www.bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/univ-propisi/Statut-UB-28.2.2018.pdf>
- Strategija razvoja obrazovanja odraslih u Republici Srbiji, *Sl. glasnik RS* br. 1/07, http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/Strategija-razvoja-OO-Sl.gl_-1-07.pdf
- Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2016. do 2020. godine – istraživanja za inovacije, *Sl. glasnik RS* br. 25/2016 <http://www.mpn.gov.rs/wpcontent/uploads/2015/08/STRATEGIJA-naucnog-i-tehnoloskog-razvoja-RS-za-period-2016-2020..pdf>
- Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine, *Sl. glasnik RS* br. 107/2012, <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/STRATEGIJA-OBRAZOVANJA.pdf>
- Technical and Research Reports (often with corporate authors): Hershey Foods Corporation. (2001, March 15). *2001 Annual Report*. Retrieved from <http://www.hersheysannualreport.com/2000/index.htm>
- Ustav Republike Srbije, *Službeni glasnik RS* br. 98/2006, <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/sr-Latn-CS/70-100028/ustav-republike-srbije>
- Zakon o ravnopravnosti polova, *Službeni glasnik RS* br. 104/2009, https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_ravnopravnosti_polova.html
- Zakon o zabrani diskriminacije, *Sl. glasnik RS* br. 22/2009, https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zabrani_diskriminacije.html
- Zakon o naučnoistraživačkoj delatnosti *Sl. glasnik RS* br. 110/2005, 50/2006 – Ispr. 18/2010 i 112/2015. <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/09/Zakon-o-NID-iz-Paragrafa-sl-gl.-112-iz-2015-preciscen-tekst.pdf>
- Zakon o visokom obrazovanju, *Sl. glasnik RS* br. 88/2017 i 27/2018 – dr. zakon, <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/09/Zakon-o-NID-iz-Paragrafa-sl-gl.-112-iz-2015-preciscen-tekst.pdf>
- Zakon o radu, *Sl. glasnik RS* br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 – odluka US i 113/2017, https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_radu.html